

СЛОВО ПРО ВЧЕНОГО

Знаний український історик Валерій Андрійович Смолій народився у перший день 1950 року, в селі Авратин Волочиського району, що на Хмельниччині, у родині сільської інтелігенції, де знали ціну праці й людської гідності, виховували в дітях повагу до старшого покоління, закладали потяг до знань. Золота медаль, з якою юнак закінчив школу, відкрила перед ним шлях до вищої освіти.

Для навчання він обрав історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, вузу, добре відомого своїми традиціями. Саме у його стінах Валерій Смолій, завдячуючи кваліфікованим викладачам-наставникам, оволодів азами наукової роботи, навчився працювати з джерелами, співставляти події та факти, проникати у сутність історичних явищ. Вже в своїй дипломній роботі, присвяченій національно-визвольній боротьбі подолян в XVII ст., здібний студент виявив себе непересічним дослідником.

Отримавши 1970 року диплом з відзнакою, свій трудовий шлях Валерій Смолій розпочав у класних кімнатах середньої школи й вузівських аудиторіях, де відшліфовувалася його педагогічна майстерність, набувався досвід спілкування з учнівською та студентською молоддю. Але справжньою школою для майбутнього науковця стало навчання в аспірантурі Інституту історії АН УРСР, куди асистент кафедри загальної історії Ніжинського педінституту вступив у 1972 р.

Так склалося, що наукові інтереси Валерія Смолія визначилися якось відразу і назавжди. Це – комплекс проблем пізньосередньовічної та ранньомодерної історії України, доби, в якій тісно переплелися героїзм і трагізм національно-визвольних рухів українців, відбулося піднесення народної самосвідомості, сплеск національного державотворення. 1975 року молодий науковець достроково захистив кандидатську дисертацію на тему «Возз'єднання Правобережної України з українськими землями у складі Російської держави», на все життя зберігши повагу і вдячність до своїх перших наставників на науковій ниві – доктора історичних наук, професора Вадима Архиповича Дядиченка та члена-кореспондента НАН України Федора Павловича Шевченка.

По закінченні аспірантури Валерій Смолій залишився працювати в Інституті, спочатку на посаді молодшого, а з 1979 року – старшого наукового співробітника відділу історії феодалізму. Ще навчаючись в аспірантурі, він

Слово про вченого

включився у роботу зі створення багатотомної «Історії Української РСР». Упродовж 1975–1978 рр. науковець підготував низку параграфів до II-го тому цього видання загальним обсягом понад 12 друкованих аркушів. Спочатку він працював у складі редакційної групи, а згодом став членом редколегії тому. Його сумлінна праця над підготовкою макетів «Історії Української РСР» була відзначена подякою від дирекції Інституту.

З 1976 р. Валерій Смолій розпочав роботу над індивідуальною плановою темою «Антифеодальні рухи на Лівобережжі, Слобожанщині та Запоріжжі в першій половині XVIII ст.». Результати своїх наукових пошуків він апробував у численних публікаціях, які були позитивно зустрінуті фахівцями. За цикл праць із дослідження проблем українсько-російських відносин, соціальних та визвольних рухів на Правобережній Україні у XVIII ст. Президія Академії наук УРСР у лютому 1978 р. нагородила Валерія Смолія медаллю АН УРСР та премією для молодих учених, а 1981 р. – Почесною грамотою АН УРСР. Водночас він проводив і велику громадську роботу, популяризуючи українську історію через засоби масової інформації, а також як лектор і член методичної ради Київського обласного товариства «Знання».

На початку 1980-х років Валерій Смолій у складі редакційної колегії й авторського колективу взяв участь у підготовці тритомного академічного видання «Історія Києва». Розширювалося коло наукових інтересів дослідника, до яких логічними складовими увійшли питання економіки та політики, соціальної боротьби і національно-визвольних виступів, історії суспільно-політичної думки в Україні доби пізнього середньовіччя й раннього нового часу, становлення і розвитку вітчизняної культури, перебігу державотворчих процесів в Україні в XVII–XVIII ст. тощо.

Не шукаючи торованих шляхів у науці, Валерій Андрійович у 1980-х роках зосереджує увагу на дослідженні складної й водночас багатообіцяючої проблеми – вивченні свідомості українського суспільства ранньомовної доби. Підсумком багаторічного наукового пошуку в цій царині стала ґрунтовна монографія «Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII–XVIII ст.», що побачила світ у 1985 р. У вітчизняній історіографії це була перша спроба докладного розгляду в широкому історичному контексті суспільних поглядів різних соціальних груп. Того ж року набула завершеного вигляду й докторська дисертація на тему «Соціальна свідомість учасників народних рухів на Україні: друга половина XVII–XVIII ст.», захист якої викликав чималий інтерес і позитивні відгуки серед наукової громадськості.

Не зупиняючись на вже досягнутих наукових рубежах, історик постійно прагне рухатися вперед. Розширюється спектр досліджуваних ним проблем національної історії, а водночас і їх хронологічний діапазон. Набутий досвід дає змогу кваліфіковано підійти також до постановки та розв'язання низки

складних історіографічних питань. Нові грані дослідницьких можливостей історика відкрилися у серії нарисів про науковий доробок Михайла Грушевського, Володимира Антоновича, Олександри Єфименко, Дмитра Яворницького, Дмитра Дорошенка, В'ячеслава Липинського та ін. Ним ініційовано перевидання української історичної класики: 20-томного зібрання праць академіка Дмитра Яворницького, багатотомної «Історії України-Руси» академіка Михайла Грушевського, серій «Історичні романи й повісті», «Пам'ятки історичної думки» тощо.

В умовах тих трансформаційних процесів, які охопили соціогуманітарну сферу в цілому й історичну науку, зокрема, на зламі 80–90-х років минулого століття, Валерій Смолій зумів перетворити очолюваний ним із 1986 року відділ історії феодалізму (має назву історії України середніх віків із 1991 р., історії України середніх віків і раннього нового часу – із 2006 р.) на базовий підрозділ Інституту. Саме завдячуючи його зусиллям, тут склалася сучасна наукова історична школа, представники якої підняли цілий пласт проблематики з української історії, починаючи від доби античності й до кінця XVIII ст. Важливим аспектом їх діяльності стало дослідження державотворчого процесу та його формовиявів у різні історичні періоди.

Під керівництвом Валерія Андрійовича Смолія захистили дисертації понад 30 кандидатів і докторів наук. Працями високого рівня свою належність до його наукової школи засвідчують відомі в Україні та далеко за її межами доктори історичних наук Валерій Степанков, Олена Сидоренко, Володимир Ричка, Петро Сас, Віталій Щербак, Олександр Гуржій, Віктор Горобець, Тарас Чухліб, Олексій Струкевич, кандидати історичних наук Олена Русіна, Андрій Гурбик, Валентина Матях, В'ячеслав Станіславський, Борис Черкас та інші. Саме у цих науковцях історична школа академіка Валерія Смолія знайшла не лише гідних адептів та інтерпретаторів, а й передусім непересічних дослідників з досить високим евристичним потенціалом, здатних до самостійного пошуку в перспективній науковій проблематиці. Сьогодні ця наукова школа визнана в Україні й далеко за її межами – Росії та Польщі, Литві та Білорусії, Канаді та США, Великобританії та Німеччині, Франції та Італії тощо.

Визнанням наукових здобутків та значних організаторських здібностей Валерія Смолія стало призначення його в 1991 році заступником директора з наукової роботи, а вже через два роки, у грудні 1993 р., він очолив Інститут історії України НАН України.

Це був складний період у житті відродженої Української держави. Час вимагав пошуку нових форм і напрямів розвитку фундаментальних досліджень. Директор генерував ідеї, що мали повернути науці її іманентні функції. Він став одним із розробників новітньої концепції історії України, започаткувавши дискусію з питань методології історичного пошуку. Виявляючи

Слово про вченого

тактовність та гнучкість у поєднанні з вимогливістю, він зумів переконати співробітників Інституту в необхідності виходу на новий рівень досліджень та на нову дослідницьку проблематику. Вагомим прикладом у цьому стала його власна наукова діяльність.

Результатом інтенсивної пошукової роботи та опрацювання накопиченого документального матеріалу, а також осмислення тих процесів, які відбувалися в Україні на зламі середньовіччя – раннього нового часу, стала поява ряду праць, створених у співавторстві з давнім однодумцем, професором Кам'янець-Подільського національного університету, доктором історичних наук Валерієм Степановичем Степанковим, в яких викладено нові підходи до трактування низки питань суспільно-політичного процесу другої половини XVII–XVIII ст., зокрема, запропоновано нову концепцію Української національної революції та державотворення українців. Перу Валерія Андрійовича належать підручники з історії України для середньої і вищої школи, шкільні програми, посібники. Він виступив упорядником кількох книг для читання та навчальних хрестоматій з історії. Загалом В. Смолій має у своєму творчому доробку понад 1000 наукових і науково-популярних праць.

Водночас він є відповідальним редактором або заступником відповідального редактора багатьох колективних та індивідуальних монографій, збірників наукових праць, перевидань історіографічної класики. Валерій Смолій став засновником і головним редактором популярної серед українського загалу серії «Історія України в прозових творах і документах». Він є заступником голови Археографічної комісії НАН України з часу відновлення її діяльності у 1989 р.

1992 року Валерія Андрійовича Смолія було обрано членом-кореспондентом, а 1995 р. – дійсним членом Національної академії наук України. Уболіваючи за долю сучасної фундаментальної науки, академік В. Смолій проводить значну роботу щодо координації історичних досліджень, налагодження і зміцнення міжнародних наукових зв'язків. Він є головою Наукової координатційної ради з проблем історичної науки, віце-президентом Національного комітету істориків України, головою Ради з питань вивчення наукової спадщини та політичної діяльності академіка Михайла Грушевського. З його ініціативи у багатьох вузівських центрах країни створено регіональні осередки Інституту історії України, що сприяє істотному піднесенню рівня викладання історичних дисциплін у вищій школі нашої держави та залучення викладацького складу до активної наукової роботи. Попри всі труднощі, академік Валерій Смолій прагне не допустити самоізоляції вітчизняної науки, а відтак – її провінціалізації. Дієвим засобом розширення міжнародних контактів українських науковців стала низка зініційованих ним наукових конференцій, читань, семінарів (у тому числі й міжнародних), відрядження наукової молоді для праці в архівах, а також стажування у провідних наукових

інституціях зарубіжних країн. Водночас, як голова експертної ради ВАК України, голова спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій в Інституті історії України, член спеціалізованих вчених рад Київського та протягом кількох років Дніпропетровського університетів, академік В.Смолій приділяє значну увагу підвищенню науково-теоретичного рівня дисертаційних досліджень.

Завдяки його зусиллям помітно підвищилася останнім часом роль «Українського історичного журналу». Базуючись на кращих традиціях цього тривалий час єдиного профільного періодичного видання в Україні, новий головний редактор перетворив його на полігон апробації новітніх концепцій та ідей, що визначають напрями розвитку історичної науки.

Ще 1990 року за ініціативи, керівництва та безпосередньої участі доктора історичних наук Валерія Смолія у Черкасах на базі Черкаського державного педагогічного університету (тепер – імені Богдана Хмельницького) було започатковано щорічні історичні читання «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку». З 1996 р. на базі відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України функціонує створений ним Науково-дослідний інститут козацтва (керівник – доктор історичних наук Тарас Чухліб), який став першим в історії української історичної науки координаційним осередком з дослідження історичної генези та еволюції козацтва. Під його егідою відбулося кілька наукових симпозіумів, в яких узяли участь не лише вітчизняні, а й закордонні вчені, архівісти, музеєзнавці. На сьогодні НДІ козацтва видає періодичні збірники наукових праць – «Запорозька старовина» (Запорожжя), «Чорноморська минувшина» (Одеса) та «Січеславський альманах» (Дніпропетровськ).

У 2000 році на базі відділу історії України середніх віків і раннього нового часу створено спеціалізовані Центр досліджень з історії Київської Русі (завідувач – член-кореспондент НАН України Олексій Толочко) та Центр соціальної історії (на чолі з доктором історичних наук, професором Віктором Горобцем). Згодом ряд центрів з'явився і в інших відділах.

Сучасні умови вимагають від керівника наукової установи особливих рис, і серед них не останню роль відіграють здатність передбачати тенденції розвитку науки й пропонувати адекватні засоби розв'язання поставлених завдань. Ще на початку 1990-х років Валерій Андрійович говорив про необхідність створення в Інституті власної видавничої бази. Сьогодні – це реальність. Тим самим помітно скорочено той шлях, який проходить підготовлений науковцем рукопис до свого втілення в друковане монографічне видання, яке знаходить свого читача. Крім того, тепер кожен відділ має змогу видавати власний тематичний науковий збірник, в якому друкуються також статті провідних науковців та викладачів вищих навчальних закладів з усієї України.

Слово про вченого

Підвищилася і експертна функція Інституту. Вона виявляється, зокрема, в тому, що його співробітники постійно здійснюють експертизу різних законопроектів та рішень органів державного управління, готують різноманітні довідкові матеріали для Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, Вищої атестаційної комісії України тощо.

Нові грані професійних можливостей Валерія Смолія розкрилися в період його діяльності на посаді віце-прем'єр-міністра України (1997–1999 рр.). Висока державна посада вимагала доброго знання механізмів функціонування виконавчої влади в сфері гуманітарної політики, вироблення виправданих, обґрунтованих, зважених рішень, спрямованих на перспективу. Послідовно проводячи лінію на гуманізацію суспільства, створення такого соціокультурного, міжетнічного, міжконфесійного клімату, який максимально відповідав би інтересам кожної людини і держави в цілому, гармонізував стосунки між ними, він при цьому залишався насамперед вченим, в усьому покладаючись не на емоції чи політичні пристрасті, а на здоровий глузд, доцільність і суспільну користь.

Не полишаючи в цей час керівництва Інститутом історії України, Валерій Андрійович постійно тримав у полі зору проблеми колективу науковців, підтримував перспективні напрями наукових досліджень. Як державне замовлення саме в цей час почала створюватися багатотомна «Енциклопедія історії України» (на сьогодні п'ять томів видання вже побачили світ).

Упродовж 1998–2000 років вийшло 15 томів унікального наукового зібрання індивідуальних авторських монографій в серії «Україна крізь віки», до написання яких було залучено провідних українських вчених. Ідея і загальне керівництво проектом належать Валерію Смолію, який зумів об'єднати різних за поглядами та досвідом фахівців єдиним задумом і довести його до логічного завершення.

Громадськість і держава гідно цінують внесок академіка Валерія Смолія в розвиток вітчизняних історичних досліджень. У 1996 році його нагороджено відзнакою Президента України, а 1998 року присвоєно почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки України. За видатні успіхи в науковій, громадській та державній діяльності Валерій Смолій удостоєний високої державної нагороди – орденів Ярослава Мудрого V та IV ступенів. Він є кавалером ордена «За заслуги» II і I ступенів, має чимало відомчих нагород.

Однак, незважаючи на високі посади, він продовжує залишатися відкритою в спілкуванні людиною, яка вмє слухати опонента, відшукувати раціональне зерно у будь-яких пропозиціях, поважати думку інших.

Щиро вітаючи ювіляра, колеги і друзі зичать йому добра, щастя і нових творчих здобутків, які збагатять українську історіографію.

Член-кореспондент НАН України Олександр Ресніт